

C.CABBARLININ ƏSƏRLƏRİNDƏ TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Azərbaycan sovet dramaturgiyasının banilərindən biri hesab edilən Cəfər Cabbarlı, həm də görkəmli pedaqoq, vətənpərvər yazıçı idi. O, milli mənlilik şüurunu inkişaf etdirmək üçün xalqına, adət-ənənələrə bağlılıq, keçmişə ehtiram və milli mənəvi dəyərlərə sevgi, dilimizin gözəlliyinə, vətənimizin müqəddəsliyinə məhəbbət hissi aşılayan vətənpərvər bir ziyalı idi. C.Cabbarlı yaradıcılığında təhsil və tərbiyə məsələlərinə vaxtaşırı nəzər yetirmiş, bu sahədə ailə tərbiyəsinin xüsusi yerini qeyd etmişdir.

Məlumdur ki, tərbiyə ən qədim dövrlərdən bəri həm ailənin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin qarşısında duran vacib vəzifələr sırasında olmuşdur. Xalqla birgə yaranmış, formalaşmış, dəyişmiş əxlaq normaları fərdi və kollektiv münasibətlər çərçivəsində müəyyən inkişaf mərhələləri keçmiş, ailədə və təhsildə formalaşdırılmışdır. Tarixən tərbiyədə ailənin və valideyinin məsuliyyəti və rolu təməl daşı kimi sonrakı mərhələlərin uğurlu olmasında vacib amilə çevrilmişdir.

Tərbiyənin ailədən başlaması və bu vəzifənin yerinə yetirilməsində ata-ananın eyni dərəcədə məsuliyyət daşması C.Cabbarlının əsərlərində qabarıq şəkildə verilir. Tərbiyə prosesi tərbiyə edənlərin özlərinə qarşı müəyyən münasibətin yaranması ilə başlayır. Əlbəttə, ailənin başçısı kimi ata, sonra da ana bu münasibətlərin mərkəzindədir. Ataya-anaya hörmət etmək, onun sözünü eşitmək, göstərişinə əməl etmək tərbiyənin birinci vacib şərtidir. Bu nomalara görə övlad atanı təkcə evin, ailənin böyüyü kimi yox, müqəddəs bir varlıq kimi sevməli, hörmətini saxlamalı, yüksək əxlaqi münasibət göstərməlidir. Bu baxımdan C.Cabbarlı yaradıcılığında «Ana» şəri şah əsər hesab oluna bilər.

Yaxud «1905-ci ildə» pyesində Sona ilə Baxşının öz ata-analarına məhəbbət və hörmətləri (4, 144-213), Sevil pyesində Sevilə Gülüşün Balakışı ilə Atakışıyə münasibətlərini və hörmətlərini (4, 7-54) nümunə göstərmək olar.

Tərbiyə təkcə övladın mənsub olduğu ailənin fəaliyyəti ilə bitməyib, daha geniş mənə və məzmun kəsb edir. Hər bir övlad ailə çərçivəsində qalmayıb, şəxsiyyət, sosial fərd olaraq cəmiyyətin üzvü kimi yetişdiyindən, onun tərbiyəsi də geniş miqyaslıdır. Valideyin övlada məqsədyönlü yanaşsa da, yanaşmasa da, əslində bu proses insanlar və cəmiyyət üçündür və cəmiyyətin tələbindən irəli gəlir.

Uşaq ailədə cəmiyyətin normalaşdırdığı əxlaqi keyfiyyətlər əsasında tərbiyə olunub böyüyür, cəmiyyətin gərək bildiyi və yaratdığı məktəblərdə təlim-tərbiyəsinə davam etdirir.

C.Cabbarlının elmə, məktəbə çağırışı satirik şeirlərindən başlayır və sonrakı əsərlərində bu ideya genişlənir, öz ifadəsini yeni bədii formalarda tapır. C.Cabbarlı elm və ədəb öyrətməkdə məktəbin və müəllimin rolunu yüksək qiymətləndirir. O, «Olmağa», «Qaç baba», «Dübarə, səbarə», «Arzu», «Demədim?» kimi satiralarında məktəb və savad məsələsinə toxunmuş maarifin tərəqqisinə mane olanları tənqid etmişdir (2, 80, 81, 91, 110, 114).

Qadın azadlığı, gələcək anaların tərbiyəsi C.Cabbarlını daim düşündürmüşdür. Qızların məktəbə cəlb edilməsinə xüsusi fikir verən C.Cabbarlı «Demədim?» satirasında Azərbaycan qızlarının halına acıyır və çox sadə, səmimi şəkildə, daxili bir qərəzlə tipin dili ilə bunu ifadə edir.

«Qız hara, məktəb hara, dərslə qələmdən hara?
Elm hara? Bilgi hara? Fatma, Tükəzban hara!
Ay canım, arvad hara? Zümreyi insan hara!» (2, 114).

Bu mənfi tip təbii şəkildə Allaha yalvarır ki, müsəlmana məktəb qismət etməsin. Bu C.Cabbarlı ideyalarına qarşı çıxan mənfi qəhrəmanın arzusudur. O özünün xoşbəxt yaşamağı üçün avamlığı təbliğ edir. Məktəbi «şeytan yuvası» adlandırır. Keçən əsrin 20-ci illərində dar şalvar və yubka geyənləri məsxərəyə qoyan C.Cabbarlı elm oxumağı, məktəbə getməyi alqışlayır, təbiət və cəmiyyət elmlərinin öyrənməyə çağırırdı. Ancaq bunu anlamayan nadanlar dərslə oxumadığı üçün müəllimdən iki alan, bunun üçün də hər cür çirkin hərəkətə hazır olduğunu bildirən tipləri ifşa edirdi.

Tərbiyədə məktəbin mühüm rol oynamasına C.Cabbarlı böyük önəm verirdi. Bir qrup mənfi qəhrəmanları tikilmiş yeni üsullu məktəblərin hamısını yıxmağa və bu tərbiyə ocaqlarında dərslə deyən müəllimləri «əzişdirmə»yə çağırmaqla əslində onların iç üzünü açırdı. «Namus və qeyrət» əsirinə çevrilən bu avamlar qadınların məktəblərdə oxumasını savadlıların müxtəlif cəmiyyətlər açmasını, müsəlman üçün həqarət və ləkə sayırdı.

C.Cabbarlı gənc nəsələ doğma dilini dərindən bilməyi təbliğ edirdi. «Qürub çağı bir yetim»in halını bilənlərə yalvarır ki, kimsəsizlərə kömək əllərini uzatsınlar, həyatın bu yazıq yavrusu ilə sadə, azərbaycanca danışsınlar ki, o da bu dili başa düşsün. Bu da səbəbsiz deyildir. Öz doğma dilində danışa bilməyən şəxsin hörməti olmaz, ona görə ki, onu sadə xalq anlamaz. Ana dilini sevmək, onu bilməklə müəyyənləşir. Məhz C.Cabbarlı gənc nəsildə bunu tərbiyə etməyə çalışırdı. (2, 48-50)

C.Cabbarlı diqqətəlayiq pyeslərindən biri olan «Vəfalı Səriyyə»də molla ilə din adından alver edən axundu qarşılaşdırır. Molla Möhsün qızların məktəbə getməsindən narahat olur və Axundun yanına gəlib, onun fikrini bilmək istəyir. Axund molla Möhsümün sorgusuna cavab verib deyir: «Nəinki qızların, xeyir lap oğlanların da oxumağı haramdır. Qız bir «Yasin» surəsini bildi, bəsdir. Oğlan da lazım olan məsələləri gəlib mənim kimi axundlardan xəbər alar. Yaxud Quranı tərcümə edəni «Kafir» adlandırır» (3, 20).

C.Cabbarlı tərbiyədə məktəbi bütün dərslərin dərmanı sayırdı. Onun bir sıra əsərlərində insanlığı elmdə axtarmaq tövsiyyə olunur. Bu baxımdan onun «Mansur və Sitarə», «Dilərə», «Müfəttiş», «Cocuq», «Dilbər» və s. hekayələri diqqəti cəlb edir (2, 222, 242). Müəllif göstərir ki, bilikli, savadlı insanlar içərisində pisləri, ləyaqətsizləri var. Bu baxımdan «Aslan və Fərhad» hekayəsində Fərhad, «Gülzar» hekayəsində Kamal, «Almaz» pyesində Mirzə Səməndər və başqaları bu cür insanlardır (2, 199, 294. 4, 55). «Aslan və Fərhad» adlı hekayəsində ömrünü bacı və qardaşı üçün həsr edən Aslan obrazı xüsusi diqqət kəsb edir. Aslan öz qardaşı ilə birgə şəhərə köçmüş və kiçik bir daxmada məskunlaşmışdılar. Anasının vəfatından sonra bacı və qardaşının qayğısına qalan, gəncliyini onların yoluna həsr edən Aslan obrazı ağır faciyyəyə düşər olur. Hacı Salehin yanında nökrə duran, aldığı cüzi yemək və pulla Fərhadı gimnaziyada, sonra da Kiyev sənaye İnstitutunda oxutduran Aslan qardaşından yaxşılıq əvəzinə nanəciblik, namussuzluq görür. Kiyevdən gələn qatari qarşılayan Aslan qardaşını görən kimi sevincindən qışqıraraq qabağa qaçır və «Can qardaş! Gözlərimiz aydın olsun»- deyər Fərhadın boynuna sarılır. Fərhad yanındakı qıza: «Bu bizim nökrəmizdir» - deyər qardaşını nişan verir... Aslan bunu eşidib, üzə vurmaz. Bəlkə sadələvliyü üzündən elə başa düşür ki, bu belə də olmalıdır.

Fərhad kapitalizm cəmiyyətinin pozucu təsiri altına düşür, əyyaşlığa qurşanır və öz qardaşının arvadının namusuna sataşır. Bu haldan xəbər tutan Aslan isə sonda kor olaraq vəfat edir. Göründüyü kimi əsərdə C.Cabbarlı qardaşın qardaş üzərində olan haqqını və mənəvi tərbiyə məsələsini ön plana çəkmişdir (2, 199-222).

C.Cabbarlı «Mansur və Sitarə» də Mansur, «Müfəttiş»də Həmid, «Füruzə»də Füzuzə, «Dönüş»də Gülsabah, «Yaşarda» Yaşar kimi ziyalı obrazları yaratmaqla onlara öz müsbət münasibətini təbliğ etmişdir. O, Oqtay Eloğlunun müsibətini ictimai yaramazlıqlarda görmüşdür. C.Cabbarlının əsas müsbət qəhrəmanları öz elmi, təhsili, tərbiyəsi, vətənpərvərliyi və nümunəvi əxlaqi keyfiyyətləri ilə böyük tərbiyəvi nümunə rolunu oynamışdır.

C.Cabbarlının iki gəncin həyatı ilə bağlı olan «Mansur və Sitarə» hekayəsində Mansur əmisi qızından daha nəcib və xeyirxah niyyətlər gözləyir. Lakin əmisi qızı Sitarə vəfasız çıxır. Sonradan peşiman olan Sitarə Mansura müraciət edir. Mansur onun həyatını uzatmaq üçün arvadı ilə müəyyən razılığa gəlir. Mansur: «Gözəlim, əmin ol ki, mən iki arvadlılığın əleyhinəyəm. Lakin bu həvvavü-həvəsin kəsərətindən olmayıb, məhz yetim əmim qızına rəhmim gəldiyi üçün bu işə məcbur oluram. Bir fəlakətdən ki, həyatı sənin əlindədir» (2, 234). C.Cabbarlı vəziyyətdən çıxış yolunun Sitarənin vəfatında görür. Bununla göstərir ki, əhdinə əməl etməyənlərin ölümündə heç kəs günahkar deyildir.

C.Cabbarlının tərbiyəvi əhəmiyyətə malik dərin psixoloji vəziyyətlərlə zəngin əsərləri içərisində «Dilbər» və «Dilarə» hekayələri xüsusilə fərqlənir. C.Cabbarlı bu əsərlərində təsvir etdiyi Həsən və Bəşir kişi öz qızlarını oxutmaq, gələcəkdə müəllim və həkim etmək arzusu ilə yaşayan insanlardır. Lakin yaşadığı mühit, qadına feodal münasibəti onların təhsilə olan arzusuna mane olur, çox vaxt gənc qızlar təhsildən yayındırılaraq ərə verilir, ən yaxşı halda isə dini dərslər almaqla kifayətləndirilər. 20-30-cu illər mühitində belə hadisələrin xarakter hal alması Cabbarlı yaradıcılığından kənar qalmamış, müəllif müxtəlif insanların taleyini bədii sözün qüdrəti ilə tərənnüm edərək, yaşadığı dövrün insanlarını elmə, təhsilə çağırırdı. Müəllif bununla millətinin və xalqının, dövlətin və cəmiyyətin xoşbəxt gələcəyinin təhsildə və tərbiyədə olduğunu müxtəlif faciələrin fonunda böyük sənətkarlıqla təbliğ edirdi.

Dilbər iki dərəcəli məktəbin üçüncü qrupunda idi. Dilbər ər evinə köçürüldükdən sonra də dərstdən qalmır. Mirzə Kərimin anası Molla Gülsüm ona Qurandan dərs verir, müqabiləyə oturur, «Yasin» əzbərləyirdi. Ara-sıra təzə çıxmış mərsiyələrdən də öyrədirdi. C.Cabbarlı bununla yeni üsullu məktəblə köhnə mollaxanaların xüsusiyyətini, cəmiyyət üçün hansının daha əhəmiyyətli olduğunu göstərmək istəyirdi.

Azyaşlı məktəbli qızların ərə verilməsini tənqid edən C.Cabbarlı Həsən kişinin dili ilə axundu heyvan adlandırır. Dünya işləri ilə maraqlanan Həsən kişiye qızı qışın uzun gecələrində Amerikadan, Avropadan, Afrikadan, adamyeyən insanlardan kitabda yazılanları oxuyur. Dilbər böyük arzulara doğru can atır, həkim olmaq, ağ xalət geymək, atasına kömək etmək niyyəti ilə yaşayır. Lakin onun ərə verilməsi düşdüyü fəlakətdən ancaq özünü öldürməklə xilas ola biləcəyini düşünür və Dilbər məhv olur (2, 275-282).

«Dilarə» hekayəsində C.Cabbarlı ata məhəbbətini ön plana çəkmiş, palçıqçı Bəşir surətini yaratmışdır. Bəşir də öz qızı Dilarəni oxutmaq istəyir. Küçədə sıraya düzülən uşaqları gördükdə ürəyində sevinc hissi coşan Bəşir ata məhəbbəti ilə qızının məktəbə götürülməsini xahiş edir. Ancaq ona elə gəlirdi ki, müəllimə indi bu cəsarətlə ona yanaşdığı üçün acıqlanacaq, söyəcək, ya da bir acı söz deyəcəkdir. Müəllim

mülayim bir nəzərlə Bəşirin üzünə baxarkən xarakterini açdı və özünü köhnə təhsil görmüş bəzi müəllimlərdən fərqləndirdi.

C.Cabbarlının yaradıcılığını tədqiq edərkən təsvir olunan surətlərin xalqın adət və ənənələrinə biganə qalmayan, dərin realist qaynaqlardan süzülüb gələn, xalq yaradıcılığının çağlayan çeşməsindən su içib boy atan, ictimai təsirə malik obrazlar silsiləsini görmək mümkündür. Bu obrazlar Almaz, Solmaz, Gültəkin, Güler, Sara, Səriyyə, Sona, Sitarə, Firuzə, Firəngiz, Yaşar, Yaxşı, Elxan, Baxış, Aydın, Oqtay, İmamverdi, Allahverdi, Toğrul, Barat, Həsən və başqaları uzun illərin təcrübəsinə malik bir müəllimin tərbiyə etdiyi müxtəlif xarakterli, əqidəli insanların nümayəndələridir. Bütün bunlar bir daha təsdiqləyir ki, C.Cabbarlı ölməz əsərləri ilə bir tərbiyəçi kimi insan xarakterində müsbət keyfiyyətləri ilə formalaşan obrazlar müəllifi və böyük müəllim idi (2, 4).

C.Cabbarlının yaradıcılığında qan yaddaşı olan 1918-ci ilin mart soyqırımını xüsusi yer tutur. C.Cabbarlı əsasən Çəmbərəkənd qəbiristanlığında, dəfn olunan mart faciəsi qurbanlarının xatirəsini anmaq, gələcək nəsilləri bu faciədən ibrət götürmək üçün «Dur, ey xar olan millət» sərlövhəli mərsiyə yazmışdır. Bu mərsiyəni gənclər və qocalar şəhidlərin 7-də və 40-da məscidlərdə və küçələrdə günahsız qurbanlar üçün göz yaşı tökərək, əslində isə xalqı maskalı düşməne qarşı səfərbərliyə çağırmaq məqsədilə oxuyurdular.

Şer, mərsiyə – yas mərasimlərində oxunmaq məqsədilə yazılsa da dərin ictimai məzmun kəsb edir. Müəllif bu şerində «ədu-cəllad»lara, erməni terrorçularına və onların havadarlarına qarşı, zülmədən və əsarətdən azad olmaq üçün «xar olan millət»i ayağa durmağa, səfərbərliyə və mübarizəyə səsləyir, xalqını «naləvüfəryad»larından oyanmağa, «payimal» olmaqdan usanmağa, vətənin və millətin «xar-zar»ından bezib qanıçən, başkəsənlərə qarşı haqqını və şərəfini qorumağa çağırır. Yazıldığı vaxtdan illər keçməsinə baxmayaraq əsər bu gün də aktual səslənir, böyük tərbiyəvi mahiyyət daşıyır.

C.Cabbarlının eyni mövzuya həsr etdiyi digər dəyərli sənət əsəri onun «Əhməd və Qumru» hekayəsidir. Əsərin mövzusu əslən Şamaxılı olan iki gəncin – Əhməd və Qumrunun saf və ülvi məhəbbətindən, şirin arzularından, bir-birinə layiq yüksək mənəviyyətə malik insan olmalarından, mart faciəsinin bu günahsız şəxslərə gətirdiyi müsibətlərdən bəhs edir. C.Cabbarlı valideynləri erməni quldurları tərəfindən qətilə yetirilmiş, evləri dağıdılmış, Əhməd və Qumrunu «Böyük pəncərələri qara kömürlərə dönmüş, altın divarları matəmlərə bürünmüş, «əti tökülmüş baş skeletinə bənzəyən möhtəşəm» İsmailiyyə binasının önündə dilənçi vəziyyətində qarşılaşdırır. Hekayə vəhşiliyə, barbarlığa, qəddarlığa qarşı oxucu qəzəbini, oxucu nifrətini ovxarlamaqla yanaşı, haqqa, ədalətə rəğbət hissi aşılayır.

Əlyazma mətni bu günədək əldə edilməsə də afişa qəzet məlumatlarından aydın olur ki, C.Cabbarlının «Bakı müharibəsi» adlı 5 pərdəli, 7 şəkilli dram əsərinin ilk pərdələri mart faciəsində Bakıda törədilən ağlasıgmaz dəhşətlərdən bəhs edir. «Bəsirət» qəzetinin 13 sentyabr 1919-cu il tarixli 246-cı sayında bu səhnə əsəri haqqında yığcam bir elanda yazılırdı: «Azərbaycan Dövlət Tiatrosunda zilhüccənin 20-si, sentyabrın 16-da Bakı türk səhnəsi aktyorlarının iştirakı ilə, artist Abbas Mirzə Şərifzadənin təhti-idarəsində Azərbaycanımızın paytaxtı Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəsinədən sonra düşmənlər əlində qalib sonralar qəhrəman türk ordusu tərəfindən mühasirə edilib xilas olunmasının 1 illiyi münasibətilə gənc şair və mühərrirlərimizdən C.Cabbarlı yeni yazmış olduğu «Bakı müharibəsi» draması mövqeyi tamaşaya qoyulacaqdır. Həmin faciədə Bakı şəhərində mart hadisəyi-ələmiyyəsinədən sonra

müsəlmanlara edilən zülm göstəriləcəkdir».

Faciənin səbəbləri – kökü və məqsədi bədii əsərlərdə düzgün müəyyənləşdirilmiş, erməni vəhşiliyi, erməni qəddarlığı reallığa söykənən, inandırıcı, tünd boyalarla əks etdirilmişdir. Zorakılığa, zülmə və amansızlığa nifrət, haqqa, ədalətə və hüriyyətə rəğbət hissinin aşılması azərbaycanlıların soyqırımından bəhs edən bədii əsərlərin əsas qayəsini təşkil edir. Vətənpərvər ədibin ürək yanğısını, fəryadını sözündə, sətrində yaşadan bu əsərlərin arxiv qaranlığından çıxarılaraq milli istiqlal işığında mükəmməl tədqiqinə və təhlilinə hər zaman olduğundan daha çox çağdaş durumu-muzda ehtiyac duyulmaqdadır (2, 28-29).

Tərbiyə məsələlərinin əsasını ailədaxili münasibətlər tutur.

Müəyyən tarixi dövrlərdə maddi-mənəvi həyat tələbatından doğan, yaşlı nəsildən gənc nəsillə çatdırılan davranış qaydaları və əxlaq normaları ailədə formalaşdırılaraq nəsildən-nəsillə keçir. Azərbaycanda da ailədaxili münasibətlər, adət-ənənələr və şəriət əsasında formalaşmışdır. Ailədaxili münasibətlərdə ailənin başçısı ata hesab olunmuşdu. O ailənin bütün əmlakının sahibi sayılırdı. Uşaqlarla valideynlər arasında, ər ilə arvad arasında münasibətlərin iqtisadi əsası da bu amilə bağlı idi. Uşaqlarla valideynlər arasındakı münasibətlər heç də qorxuya, hökmranlığa deyil, məhz qarşılıqlı hörmətə əsaslanmışdır. Bu barədə C.Cabbarlının əsərlərində və bir sıra tədqiqatçıların məlumatlarında öz əksini tapmışdır. V.Zeqkobitov yazır: «Azərbaycanlılarda valideynlərə və böyüklərə hörmət vardır. Oğul atanın, kiçik qardaş böyük qardaşın qulluğunda durur» (6, 112).

XIX əsrin sonuna aid məlumatda deyilir ki, keçmişdə ağsaqqal hikmət və başçı rəmzi olduğuna görə müqəddəs sayılırdı. Od ocaqda, şam evdə necə müqəddəs idisə, ailə başçısı da ailədə belə idi (15, 107).

Ailədaxili münasibətlər sistemində qadının cəmiyyətdəki mövqeyi də əhəmiyyətli yer tutur. Keçmişdə qadının cəmiyyətdəki mövqeyini şəriət hökmləri müəyyənləşdirirdi. Şəriətə əsasən qadın kişiyyə nisbətən hüquqsuz idi. Qadın küçədə yaşmaq tutmadan, Abşeron kəndlərində və bəzi şəhərlərdə çadra örtmədən çıxma bilməzdi. Əks təqdirdə onu boşanma təhlükəsi gözləyirdi (11, 219). Qadının bu hərəkəti ərinin rüsvay etmiş sayılırdı.

Azərbaycanlıların ailədaxili münasibətlərində dərin köklərə malik olan adət-ənənələrdən biri də «yaşınma» adətidir. El arasında «yaşınma» adəti daha çox «çəkinmə», «boyqaçırtma», «gizlənmə», «danışmamaq», «utanmaq», «ayıb etmək» və s. bu kimi məlumatlarda öz əksini tapmışdır. Bu adət təkcə azərbaycanlılar arasında deyil, eyni zamanda türk və Qafqaz xalqları arasında da geniş yayılmışdır.

Rus etnologiya elmində «yaşınma» adəti haqqında ilk dəfə A.N.Maksimov bəhs etmişdir. Müəllif bu adəti nigaha girənlərin, onların hər birinin qohumları ilə əlaqələrinin məhdudlaşdırılması zərurəti ilə əlaqədar yarandığını yazmışdır (7, 115).

Görkəmli etnoloq E.Teylor ər və arvad arasındakı münasibətlərlə bağlı yazır ki, «yaşınma» təkcə ərlə arvad arasındakı qadağalar deyil, eyni zamanda yaşlı qohumlar, valideyn və uşaqlar arasındakı münasibətlər də bura aiddir (13, 155).

Eyni fikri müdafiə edən M.O.Kosvin «yaşınma» (avoidanie) adətini ikili ailə-nigah münasibətlərinin ilkin dövrünə aid etməklə ataxaqanlıq ilə əlaqələndirir (9, 131).

Müəllif, həmçinin, yaşınmada kişi hakimiyyətinin, ata hüququnun başlıca rol oynadığını önə çıxarmaqla onun ataxaqanlıq dövründə formalaşdığını göstərir.

Azərbaycanlıların ailə məişətində «yaşınma» adəti xüsusi yer tutur və bu adət də aşağıdakı kimi təsnif oluna bilər: 1.gəlinin qayınata, qayınana, ərinin digər qohumla-

rından yaşınması; 2. oğlanın arvad qohumlarından yaşınması; 3. ər və arvad arasındakı yaşınma; 4. valideynlərlə uşaqlar arasındakı qadağan münasibətlər; 5. gəlinin kəndin yaşlı nəslindən yaşınması.

Adətən gəlinin yaşınması onun nişanlıq dövründə başlayır. Nişanlanmış qız oğlan tərəfinin bütün oğlanlarından və kişilərindən yaşınırdı. Q.Qeybullayev haqlı olaraq göstərir ki, nişanlı qızın ər evinə getməsinədək gizlənməsi patriarxal adətdir, qızın yalnız bir nəfərə məxsusluğunun simvoludur (6, 232).

Toydan sonrakı dövrdə gəlinin ailədəki yaşlılardan yaşınması «yaşınma» adətində xüsusi yer tutur. Təzə gəlin qayınatası, böyük qayın və digər yaşlı kişilərə qarşı bir sıra qadağan sisteminə əməl etməli idi.

Məsələn, onların yanında başıaçıq, ayaqyalın olmamalı və çalışardı ki, onların gözünə görünməsin və ya az görünsün. «Narodı Kavkaza» kitabında azərbaycanlıların bu adətindən bəhs edərək yazılır: «Təzə gəlin evin bütün kişilərindən gizlənilir, ailənin yaşlı üzvlərinin oturduqları otağa girmir. Əgər ayrıca otaq olmasa, gününün çox hissəsini mətbəxdə keçirir» (12, 232).

Gəlinin bu yaşınması adətə görə bir uşaq olana qədər davam edir. Adətə görə gənc qadın ilk uşaq doğulana qədər yaşlı ailə üzvlərindən heç biri ilə danışmaz, hətta onların suallarına da cavab verməzdi. Yaşlı ailə üzvlərinin özləri də gəlinlərlə görüşməkdən qaçar və çalışardılar ki, onlarla danışmasınlar (12, 232).

Trofimova A. yazır ki, «evdə bir neçə gəlin olduqda yaşca balaca gəlin böyük gəлиндən də yaşınmalı idi. Həmçinin ondan tələb edilirdi ki, xidmət göstərsin və itaət etsin» (14, 187).

Q.Qeybullayev qeyd edirdi ki, «gəlin övladı olana qədər oğlan ailəsinin hələ tam hüquqlu üzvü sayılmır. O hələ «yaddır», «özgədir», belə ki, belə bir hüququ yalnız uşağı olandan sonra alırdı, uşağı olmadıqda geri qaytarılırdı, başqa sözlə desək, boşanırdı» (6, 232).

Ər və arvad arasında «yaşınma» adətinə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, ər və arvad ailənin digər üzvləri yanında daima öz hisslərini gizlətməyə çalışırdı. Başqalarının yanında ər öz arvadı haqqında danışmaz, hətta onun adını belə çəkməzdi. Lazım gəldikdə isə onu «bizim arvad», «ev sahibəsi», «uşaqların anası», «filankəsin qızı» adlandıırırdı. Arvad da öz növbəsində ərinin adını çəkməzdi. Kənar adamlarla söhbət zamanı, əksər hallarda «bizim kişi», «uşaqların atası», «evin yiyəsi», «başımızın böyüyü» deyərdi (8, 202).

Ailənin yaşlı üzvlərinin yanında «yaşınma adəti» xüsusilə ciddi şəkil alırdı. Belə vəziyyətdə gənc kişi və arvad hətta bir-birilərinə baxmazdılar. Bu sahədə ailənin yaşlı üzvləri ilə yanaşı, məhəllənin və kəndin yaşlılarına hörmət gözlənilirdi (7, 122).

«Yaşınma» adətinə dair münasibətlərdən biri də valideynlərlə uşaqlar arasındakı qadağan münasibətlərdir. Gənc valideynlər yaşlılar arasında öz uşaqlarının adını çəkməz və tez-tez «nəvəniz» ifadəsini işlədərdilər (7, 122).

M.O.Kosven ata ilə övlad arasındakı «yaşınma» adətinin Qafqaz xalqları arasında geniş yayılmasına islamda kişi hakimiyyətinə üstünlük verilməsi ilə əlaqədardır (9, 18).

Azərbaycanlılar arasında qədimdən formalaşan adətə görə, cavan ata valideynləri, böyük qardaşı və digər yaşlıların yanında heç vaxt körpəsini qucağına götürməzdi. A.Zaxarov yazır ki, «ata kənar adamların yanında öz qızını tumarlamaya, öpməyə utanırdı» (16, 123).

Ailədə gəlinin uşaqlarına münasibətinə gəlincə, gənc ana yaşlıların yanında heç vaxt körpəsini qucağına götürməzdi, əmizdirməzdi (7, 123).

Uşaqların böyüklərə münasibətinə gəlincə isə qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlar valideynlərə danışıqsız tabe idilər. Böyüklərin yanında ucadan gülmək, yatmaq, uzanmaq ədəb qaydalarına zidd hesab olunurdu (8, 202).

Yaşınma adətində gəlinin kəndin və yaxud məhəllənin yaşlı kişilərindən yaşınması xüsusi yer tutur. XX əsrin əvvəllərinə qədər yaşmaq tutmadan qadın evdən kənara çıxıb bilməzdi. Qeyd etmək istərdim ki, bu adət qadının yalnız öz ərinə aid olmasını göstərir və təbii ki, bu adətin formalaşmasında islam dini müstəsna rol oynamışdır. Görkəmli etnoqraf Ə.Ələkbərov yazırdı ki, yaşmaq qadının ağzını tutması elə bil daimi xatırlatma əlaməti idi ki, qadın kişi ilə danışmaq hüququndan məhrumdur (1, 280).

Uşağın tərbiyəsində ən mühüm məsələ böyüyə, yəni ağsaqqala hörmət idi. Ailədə uşağın tərbiyəsi ilə əsasən ana məşğul olurdu. Odur ki, ana uşağa tələq edirdi ki, göydə Allahdan sonra, yerdə onun böyüyü atadır. Ata evə girdikdə ana ilə bərabər bütün uşaqlar ayağa durmalı idi. Kiçik yaşlarında ata-ana uşağa halal-haram, insaf, müriyyət, qismət və b. anlayışları başa salırdı. Uşaq süfrə kənarında oturub çörəyə əl uzadanda «bismillah» deməli idi. Adətə görə uşaq süfrədəki çörəyə birinci əl uzada bilməzdi, əvvəlcə çörəyi ata kəsərdi. Çörəyi bıçaqla doğramaq yaxşı hal sayılmırdı, odur ki, çörəyi əl ilə kəsirdilər. Süfrə başında uşaqların söhbət etməsi ədəbsizlik, çörəyə hörmətsizlik hesab olunurdu. Süfrə yığılanda, çörək yeyilib qurtaranda «əlhəmdullah» və ya «şükür verdiyin, göndərdiyin nemətə. Allah biz yedik, azaltdıq, sən ruzimizi ver» - deyirdilər. Ümumiyyətlə, çörəyə hörmət el-oba arasında geniş yayılmışdır və çörək müqəddəs sayılır.

Uşağın ailə tərbiyəsində qonşuya, qohuma hörmət hissənin aşılması mühüm yer tuturdu. Qonşuya hörmət dinimizin də vacib şərtlərindən olduğu üçün buna uşağın tərbiyəsində xüsusi diqqət yetirilirdi. El arasında belə məsələ də təsadüfi yaranmamışdı. «Uzaq qohumdansa, yaxın qonşu yaxşıdır».

Uşaqlara oğurluq üstündə olduqca ağır cəzalar verilirdi. Kiçik yaşlarından halal və haram anlayışlarını izah edir, oğurlanmış, zorla alınmış hər bir şeyin haram olması və bunun üstündə onun valideynlərinin cəhənnəmlik olması göstərilirdi.

Uşaqların tərbiyəsində qonağa hörmətin aşılması da müstəsna yer tuturdu. El arasında qonaq «Allah adamı, Allah qonağı» hesab edilirdi. El arasında qonaqsız ev «suyu çəkilmiş dəyirman» bənzədilirdi. Odur ki, uşaqlar qonağın qulluğunda durmağı özlərinə borc bilirdilər.

Bu deyilənləri müqayisə və ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlirik ki, C.Cabbarlı yaradıcılığı böyük tərbiyəvi təsirə malik əhəmiyyətli mənbələrdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Alekperov A.K. «İsslodovaniə po arxeologii i gtnoqrafii Azerbaydjana», Baku, 1960.
2. Cabbarlı C. «Əsərləri», I cild.
3. Cabbarlı C. «Əsərləri», II cild.
4. Cabbarlı C. «Əsərləri», III cild.
5. Cabbarlı C. «Əsərləri», IV cild.
6. Qeybullayev Q.Ə. «Azərbaycanda endoqam nigahlar haqqında», III buraxılış, AEM. Bakı, 197.
7. Qədirzadə N.O. «Ailə və məişətlə bağlı adətlər, inamlar, etnogenetik əlaqələr», B.

2003.

8. Nəvilov H. «İnsan, məişət, mədəniyyət», Bakı, 1981.
9. Косвен М.О. «Очерки по этнографии Кавказа – СЭ», 1946, №2.
10. Косвен М.О. Авункулат - №1.
11. Надеждин П.П. Природа и люди на Кавказе и за Кавказом СПб, 1896, с. 219
12. Народы Кавказа. I-II.
13. Тейлор Е.О. «О методологии исследования развития учреждений – Этнографическое обозрение», 1990, №2.
14. Трофимова А.Т. Из истории семьи азербайджанцев Абшерона (1920-1950) КЭС. Вып. IV, М. 1969.
15. Везиров М.Г. Несколько сведений о татарских поверьях, СМОМПК, вып. IX, Тифлис, 1883.
16. Захаров А. «Домашний и социальный выт женщин у Закавказных татар» СМОМ ИТК, вып XX Тифлис, 1891.

Zahidova H.

**THE ISSUES OF EDUCATION AND TUTORAGE IN THE WORKS
OF JAFAR JABBARLY
SUMMARY**

In a society they have always paid a particular attention to proper setting of the issues of education and tutorage. In this sense in the works of Jafar Jabbarly the relation of education and tutorage historically established is reflected in language and dynamic development of the different images. The exclusive role of tutorage of a family and school in formation of a man and a irreplaceable means in progress of a nation is alrown to the fokus.

At the same this he subjected those who ignored education and tutorage to a merciless satire. In the article all this was thoroughly analysed on the basis of his own works.

Захидова Х.

**ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ВОСПИТАНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ДЖАФАРА ДЖАББАРЛЫ
РЕЗЮМЕ**

В обществе всегда обращали особое внимание должной постановке вопросов образования и воспитания. В этом смысле в произведениях Джафара Джаббарлы исторически сложившаяся нашла отражение в языке и динамическом различии отражение в языке и динамическом развитии различных образов. Центральное место отводится исключительной роли воспитания семьи и школы в формировании человека и незаменимых средств в прогрессе нации.

В тоже время он подвергнул беспощадной сатире тех, кто игнорировал образование и воспитание. В статье все это тщательно проанализировано на основе его произведений.